

Κορνήλιος Καστοριάδης: Η ελληνική σύλληψη του κόσμου (κεντρικές φαντασιακές σημασίες)

ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Βιβλιοθήκη / Επιστήμες του Ανθρώπου / Στο Πατάρι
<https://epopteia.gr/195/kk-i-elliniki-sillipsi-tou-kosμου/>

Απόσπασμα από το “**Η αρχαία ελληνική δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα**” (διάλεξη στο Λεωνίδιο Αρκαδίας το καλοκαίρι του 1984), εκδ. Ύψιλον, 1999.

Η θέσμιση της κοινωνίας είναι κάθε φορά θέσμιση ενός μάγματος κοινωνικών φαντασιακών σημασιών, που μπορούμε και πρέπει να καλέσουμε κόσμο φαντασιακών σημασιών.

Είμαι υποχρεωμένος, δυστυχώς, εδώ, να περιοριστώ σε κάποιες κεντρικές ιδέες, βιαστικά διατυπωμένες:

α. Η ερμηνεία που είχε παλιότερα επικρατήσει και διαδοθεί για τον αρχαίο ελληνικό κόσμο και άνθρωπο, σαν κόσμο και άνθρωπο αρμονίας και μέτρου, είναι παιδαριωδώς αφελής, ειδυλλιακή προβολή δυτικών σχημάτων και νοσταλγιών του 18ου και 19ου αιώνα. Η αρμονία και το μέτρο για τούς αρχαίους Έλληνες δεν είναι δεδομένα, αλλά προβλήματα και σκοπός που η πραγματοποίησή τους είναι πάντα αβέβαιη και επισφαλής σε ότι αφορά την ανθρώπινη ζωή.

β. Κεντρική για την αρχαία ελληνική σύλληψη είναι η ιδέα του Χάους. Για τον Ησίοδο {θεογονία, στίχος 116), το σύνολο των όντων (θεοί και άνθρωποι, «πράγματα», «φαινόμενα» και «δυνάμεις») γεννιέται από το χάος, δηλαδή από το τίποτα, το κενό, το μηδέν (χαίνω): *ἦτοι μὲν πρώτιστα Χάος γένετ’*.

Αυτό το Χάος δεν έχει σχέση με την πολύ μεταγενέστερη έννοια

του χάους ως συμφурμού, κυκεώνα, γενικευμένης α-ταξίας. Εντούτοις όμως, στην ίδια την θεογονία υπάρχει ένα έσχατο μέρος ή βάθος, μια ανάποδη του κόσμου, που είναι Χάος με την μεταγενέστερη έννοια: ο ποιητής του δίνει, συμβατικά και συμβολικά, το όνομα Τάρταρος (στίχοι 717–720, 722–723, 724–730, 731–735). Οι «ρίζες» του κόσμου –«της γης και της στείρας θάλασσας»– βγαίνουν απ’ αυτό το τεράστιο κιούπι, που το στόμα του το ζώνει «τριπλή νύχτα». Οι «ρίζες» του κόσμου –κόσμος = τάξη–, η «άλλη του όψη» είναι αυτός ο τερατώδης χώρος. Σε τούτη μόνο την όψη (όπου ζούμε και εμείς) βασιλεύει –προς το παρόν– ο Ζευς, και την κάνει να είναι κατα κάποιο τρόπο κόσμος.

Υ. Ο κόσμος δεν είναι καμωμένος για τους ανθρώπους ούτε ενδιαφέρεται γι’ αυτούς. Γενικότερα, σύμφωνα με την αρχαία ελληνική αντίληψη για την ζωή, δεν υπάρχει καμία υπερβατική εξωκοσμική δύναμη που να ενδιαφέρεται για τούς ανθρώπους, ακόμα λιγότερο, να τούς «αγαπάει». Οι θεοί επεμβαίνουν μόνο αν κάποιος τούς ζημιώσει ή ασεβήσει εις βάρος τους κλπ. Έξαλλου, και οι ίδιοι οι θεοί δεν είναι παντοδύναμοι, υπόκεινται σε μια απρόσωπη Μοίρα, η οποία έφερε πρώτα τον Ουρανό, έπειτα τον Κρόνο κι έπειτα τον Δία. Ο Προμηθέας, στην ομώνυμη τραγωδία του Αισχύλου, μηνύει στον Δία μέσω του αγγελιαφόρου του Ερμή ότι:

νέον νέοι κρατεΐτε καὶ δοκεΐτε δὴ
ναΐειν ἀπενθῆ πέργαμ’· οὐκ ἐκ τῶνδ’ ἐγὼ
δισσοὺς τυράννους ἐκπεσόντας ἠσθόμην;
τρίτον δὲ τὸν νῦν κοιρανοῦντ’ ἐπόψομαι
αἴσχιστα καὶ τάχιστα.

[Νέοι, νέαν εξουσία κατέχετε και νομίζετε πως κατοικείτε απροσπέλαστα απ’ τον πόνο παλάτια• μήπως δεν είδα μέχρι τώρα την καθαίρεση δύο τυράννων; Έτσι και τον τρίτο, τον σημερινό αφέντη θα δω να πέφτει πολύ άσχημα και πολύ σύντομα]

Προμηθεύς Δεσμώτης, στίχ. 955–959

δ. Τουλάχιστον μέχρι το τέλος του 5ου αιώνα –κι αυτή είναι η εποχή που με ενδιαφέρει: 8ος-5ος αιώνας– για την αρχαία ελληνική αντίληψη, η μετα θάνατον ζωή η δεν υπάρχει ή, αν υπάρχει, είναι πολύ χειρότερη απ’ την επίγεια ζωή. Αυτό λέγεται σαφώς στην Οδύσσεια, στη Νέκυια (λ, 488), όταν ο Οδυσσεύς συναντά τη σκιά του νεκρού Αχιλλέα στον Άδη, η οποία και τού λέει:

μη δὴ μοι θάνατόν γε παραύδα, φαίδιμ’ Ὀδυσσεῦ.
βουλοίμην κ’ ἐπάρουρος ἐὼν θητευέμεν ἄλλω,
ἀνδρὶ παρ’ ἀκλήρῳ, ᾧ μὴ βίωτος πολὺς εἶη,
ἢ πᾶσιν νεκύεσσι καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν

[*Το θάνατο μη μου παινεύεις λαμπρέ Οδυσσεά. Καλύτερα την γη να δουλεύω υποτακτικός κάποιου φτωχού χωριάτη με λίγο βιός, παρά να βασιλεύω σ’ όλους αυτούς τούς σβησμένους νεκρούς*]

Οδύσσεια λ488–491

Αυτός είναι, λοιπόν, ο νόμος της υπάρξεως του είναι: νόμος γενέσεως και φθοράς, επιστροφής στο χάος, αν μπορώ να πω, και αναδημιουργίας του κόσμου από το χάος. Η ιδέα ενός ιστορικού νόμου, εγγυητή μιας ιδανικής κοινωνίας, είναι ιδέα άγνωστη στους Έλληνες, όπως άγνωστος είναι ο μεσσιανισμός ή η δυνατότητα εξωκοσμικής φυγής. Η θεώρηση αυτή εμπνέει μια στάση, σύμφωνα με την οποία ότι είναι να γίνει θα γίνει εδώ. Ό,τι δεν γίνεται εδώ, δεν γίνεται για μας, δεν μας άφορα, γίνεται άλλου, μεταξύ θεών, ή γίνεται στις ρίζες τού χάους. Το σημαντικό για μας γίνεται εδώ, εξαρτάται από μας κι εμείς θα το κάνουμε. Δεν θα το κάνει ούτε ο θεός, ούτε η ιστορική αναγκαιότητα, ούτε καμία πολιτική διεύθυνση, κάτοχος της επιστημονικής σοφίας επί των πολιτικών πραγμάτων, θα το κάνουμε εμείς οι άνθρωποι –αν γίνεται, κι αν μας αφήσει η Μοίρα– ή δεν μπορεί να γίνει. Και αυτό εν γνώσει μας ότι υποκείμεθα στον ίδιο νόμο που διέπει και τον υπόλοιπο κόσμο, νόμο γενέσεως και φθοράς. Το χάος το έχουμε και μέσα μας με

την μορφή της ύβρεως, δηλ. της άγνοιας ή αδυναμίας αναγνωρίσεως των ορίων των πράξεων μας διότι, βεβαίως, αν τα όρια ήσαν σαφή και αναγνωρίσιμα εκ των προτέρων, δεν θα υπήρχε ύβρις, θα υπήρχε απλώς παράβαση ή αμάρτημα, έννοιες χωρίς κανένα βάθος.

Αυτό είναι έξαλλου κι ένα απ' τα μαθήματα της τραγωδίας, η οποία συνδέεται άμεσα με την φιλοσοφία και την γονιμοποιεί. Σαν πολιτικός θεσμός η τραγωδία είναι θεσμός αυτοπεριορισμού. Υπενθυμίζει διαρκώς στους Αθηναίους πολίτες ότι υπάρχουν όρια άγνωστα εκ των προτέρων στο δρών υποκείμενο, το όποιο ενεργεί υπεύθυνα αναλαμβάνοντας τους κινδύνους των πράξεων του. Κανείς δεν μπορεί να του τα υποδείξει εκ των προτέρων. Μόνο του πρέπει να τα καταλάβει η να τα διαισθανθεί.

Αυτές τις ιδέες τις ονομάζω *κεντρικές φαντασιακές σημασίες*. Αποτελούν τρόπο σημασιοδότησης της πραγματικότητας, της ανθρώπινης ζωής και του κόσμου. Τις συναντάμε από την καταβολή, από την αρχική σύσταση τού ελληνικού κόσμου, από τον Όμηρο ήδη και από την μυθολογία. Η σημασία της διαδοχής Ουρανού, Κρόνου, Διός, όπως περιγράφεται από τον μύθο, εκφράζει την ίδια αυτή φιλοσοφική αντίληψη που προσπάθησα να διατυπώσω περιληπτικά. Γι' αυτό και θα μπορούσε να πει κανείς ότι υπάρχουν πολλές και ωραίες μυθολογίες, μια όμως είναι αληθινή: η αρχαία ελληνική. Αληθινή με την έννοια ότι όλοι οι μύθοι της έχουν ένα σημασιακό υπόβαθρο, μέσα στο οποίο κατοπτρίζεται η ίδια μας η ζωή και κάθε ανθρώπινη ζωή.

Ο ελληνικός κόσμος κτίζεται πάνω στην επίγνωση ότι δεν υπάρχει φυγή από τον κόσμο κι από τον θάνατο, ότι ο άνθρωπος είναι θνητός. Στο σημείο αυτό θα τολμήσω να διορθώσω ένα μεγάλο Έλληνα ποιητή, τον Ανδρέα Εμπειρίκο. Στο ποίημα του «Εις την οδόν των Φιλελλήνων», ο Εμπειρίκος τελειώνει με την ευχή: “να γίνη [...] πανανθρώπινη, η δόξα των Ελλήνων, που πρώτοι, θαρρώ, αυτοί, στον κόσμο εδώ κάτω, έκαμαν οίστρο της ζωής τον φόβο του θανάτου”. Εγώ θα έλεγα: έκαμαν οίστρο της ζωής την γνώση του θανάτου.

Ο φόβος του θανάτου διακατείχε παντού και πάντοτε όλους τούς θνητούς. Ίσως αυτός μάς εμποδίζει κι εμάς σήμερα, όπως εμπόδισε πολλές φορές στο παρελθόν τούς ανθρώπους, να έχουμε τον απαιτούμενο οίστρο για την ζωή μας, να έχουμε δηλαδή την επίγνωση ότι είμαστε πραγματικά θνητοί, και ότι έχουμε να κάνουμε, αν γίνεται, θα γίνει εδώ, από μάς, και εδώ θα το κάνουμε, εμείς.